

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI DISKURSIDA TEMPORALLIKNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Sarimsoqov Sirojiddin Shayzokovich

Samarqand davlat chet tillar institute v.b dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalari diskursida temporallik kategoriyasining pragmatik va funksional-semantik xususiyatlari tadqiq qilinadi. Tadqiqotda zamon shakllari va temporal birliklarning kommunikativ maqsad, baholash, ta'sirchanlik hamda manipulyativ strategiyalarni yuzaga chiqarishdagi roli tahlil qilinadi. Media matnlarida temporallikning diskursni tashkil etuvchi vosita sifatidagi funksiyasi funksional grammatika, pragmatika va diskurs tahlili nuqtai nazaridan yoritiladi. Shuningdek, hozirgi, o'tgan va kelasi zamon shakllarining publitsistik matnlarda ideologik ma'no hosil qilishdagi o'rni misollar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: temporallik, pragmatika, publitsistik diskurs, zamon shakllari.

Temporallik tilning eng murakkab funksional-semantik kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Inson voqelikni vaqt orqali idrok etadi va til ana shu vaqt munosabatlarini ifodalovchi asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Biroq zamonaviy lingvistika temporallikni oddiy grammatik kategoriya sifatida emas, balki kommunikativ maqsad va diskurs strategiyalari bilan uzviy bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida talqin qiladi. Shu sababli temporallik masalasi funksional grammatika, pragmatika va diskurs tahlili kabi zamonaviy lingvistik yo'nalishlarning markaziy tadqiqot obyektiga aylangan.

Ommaviy axborot vositalari diskursida temporallikning o'rni ayniqsa muhimdir. Chunki media matnlari voqealarni shunchaki aks ettirmaydi, balki ularni ma'lum tarzda tashkil qiladi, baholaydi va talqin etadi. Gazeta maqolalari, siyosiy sharhlar, internet nashrlari va telejurnalistika matnlarida zamon shakllari orqali ijtimoiy voqelik qayta quriladi. Natijada vaqt grammatik hodisa bo'lishdan tashqari, ijtimoiy va ideologik vositaga ham aylanadi. Media diskursida temporallik voqealarning dolzarbligi, muhimligi va hissiy ta'sirchanligini kuchaytiruvchi asosiy elementlardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Media diskursida hozirgi zamon shaklining faol qo'llanishi zamonaviy jurnalistikaning eng xarakterli belgilaridan biridir. "Davlat yangi islohotlarni amalga oshirmoqda", "Jamiyat keskin o'zgarishlar davriga kirib bormoqda" kabi konstruktsiyalar voqeani ayni damda sodir bo'layotgan jarayon sifatida

ko'rsatadi. Bu esa o'quvchida voqeaga bevosita guvoh bo'layotgandek taassurot uyg'otadi. Hozirgi zamonning bunday qo'llanilishi real vaqtni emas, balki diskursiv "hozir"ni ifodalaydi. Natijada media matni o'quvchiga psixologik jihatdan yaqinlashadi va uning ta'sirchanlik darajasi ortadi.

Pragmatik jihatdan hozirgi zamon shakllari aktualizatsiya funksiyasini bajaradi. O'quvchi voqeadan tashqarida kuzatuvchi emas, balki uning ichidagi ishtirokchi sifatida tasavvur qilinadi. Shu sababli publitsistik matnlarda hozirgi zamon o'quvchi e'tiborini jalb qilish, axborotning dolzarbligini kuchaytirish va hissiy ta'sirni oshirish vositasi sifatida ishlaydi. Ayniqsa siyosiy va iqtisodiy mavzudagi matnlarda bunday konstruktsiyalar keng qo'llanadi.

Publitsistik diskursda tarixiy hozirgi zamon ham muhim pragmatik vositalardan biri hisoblanadi. "1991-yilda mamlakat yangi taraqqiyot bosqichiga kiradi" kabi konstruktsiyalar tarixiy voqealarni jonlantirish, drammatizmni kuchaytirish va o'quvchining emosional ishtirokini oshirish uchun xizmat qiladi. Tarixiy hozirgi zamon o'tmish voqealarini hozirgi tajriba sifatida qayta quradi va vaqt chegaralarini shartli ravishda yo'q qiladi. Natijada tarixiy hodisa oddiy fakt emas, balki aktual ijtimoiy tajriba sifatida qabul qilinadi.

Kelasi zamon shakllari media diskursida ko'pincha prognostik va persuaziv xarakter kasb etadi. "Yangi siyosat iqtisodiy o'sishga olib keladi", "Mazkur qaror jamiyat barqarorligini mustahkamlaydi" kabi gaplarda kelasi zamon obyektiv kelajakni emas, balki muallifning taxmini va ishonchini ifodalaydi. Bunday konstruktsiyalar o'quvchi ongida muayyan kutish va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa kelasi zamon manipulyativ ta'sir vositasiga aylanadi.

O'tgan zamon shakllari esa publitsistik diskursda ko'proq rasmiylik va ishonchlilik semasini yuzaga chiqaradi. "Mutaxassislar muammoning sabablarini aniqladi", "Komissiya qonunbuzarliklarni tasdiqladi" kabi gaplarda o'tgan zamon yakunlanganlik va tasdiqlanganlik ma'nolarini ifodalaydi. Natijada axborot o'quvchi tomonidan haqqoniy va ishonchli deb qabul qilinadi. Shu bilan birga, o'tgan zamon ayrim siyosiy yoki ijtimoiy masalalarda javobgarlikni ma'lum subyektlarga yuklash vositasi sifatida ham ishlatiladi.

Media diskursida temporallikning pragmatik xususiyatlari aspekt shakllari orqali ham namoyon bo'ladi. Davomli shakllar jarayonning davomiyligi va keskinligini kuchaytiradi. "Jamiyat tobora keskinlashib bormoqda", "Iqtisodiy vaziyat yomonlashmoqda" kabi konstruktsiyalar inqiroz hissini yuzaga chiqaradi. Perfekt shakllar esa o'tgan voqealarni hozirgi baholash bilan bog'laydi. "Hukumat muammoni hal qila olmadi" yoki "Rasmiylar vaziyatni nazorat qilishda sustkashlik qilmoqda" kabi gaplarda yashirin tanqid mavjud bo'lib, u grammatik shakl orqali ifodalanadi.

Temporallik media diskursida manipulyativ strategiyalarning muhim

tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayrim voqealarni davom etayotgan xavf sifatida tasvirlash orqali xavotir kuchaytiriladi, ayrim holatlarni esa yakunlangan muvaffaqiyat sifatida ko'rsatish orqali ijobiy ideologik fon yaratiladi. Masalan, "Iqtisodiyot tiklanmoqda" kabi konstruksiyalar optimistik kayfiyatni shakllantirsa, "Mamlakat tobora beqarorlashib bormoqda" kabi gaplar salbiy baholashni kuchaytiradi. Shu jihatdan temporallik media manipulyatsiyasining eng nozik vositalaridan biri hisoblanadi.

Temporal markerlar ham publitsistik diskursda muhim pragmatik ahamiyat kasb etadi. "Bugun", "yaqin yillarda", "so'nggi oylarda", "kelajakda" kabi birliklar voqealarni ma'lum vaqt doirasida talqin qilishga xizmat qiladi. Bunday markerlar o'quvchi idrokini boshqaradi va axborotning dolzarbligi yoki tarixiy ahamiyatini kuchaytiradi. Natijada temporal markerlar matnning pragmatik va ideologik ta'sirini oshiruvchi vositaga aylanadi.

Funksional-semantik maydon nazariyasi temporallikning media diskursdagi murakkab tabiatini tushuntirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bondarko nazariyasiga ko'ra, temporallik grammatik shakllar bilan cheklanmaydi, balki leksik birliklar, sintaktik konstruksiyalar va diskurs konteksti bilan birgalikda ma'no hosil qiladi. Shu sababli media matnlarida vaqt ma'nosi ko'p qatlamli tizim sifatida shakllanadi.

Shunday qilib, ommaviy axborot vositalari diskursida temporallik kategoriyasi grammatik tizim chegarasidan chiqib, diskursiv, pragmatik va ideologik vositaga aylanadi. U voqelikni tashkil qilish, baholash, manipulyativ ta'sir ko'rsatish va ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim funksional ahamiyat kasb etadi. Zamon shakllari va temporal birliklar publitsistik matnlarning kommunikativ samaradorligini ta'minlovchi asosiy lingvistik vositalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуазизов А. А. Тилшунослик назариясига кириш. – Тошкент: Шарқ, 2010.
2. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
3. Ашурова Д. У. Матн лингвистикаси. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2012.
4. Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination. – Austin: University of Texas Press, 1981.
5. Bell A. The Language of News Media. – Oxford: Blackwell, 1991.
6. Бушуй А. М. Тил, матн ва дискурс. – Тошкент: Фан, 2008.
7. Cook G. Discourse and Literature. – Oxford: Oxford University Press, 1994.

8. Eco U. A Theory of Semiotics. – Bloomington: Indiana University Press, 1976.
9. Fairclough N. Language and Power. – London: Longman, 1989.
10. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. – London: Routledge, 1972.
11. Grice H. P. Studies in the Way of Words. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
12. Halliday M. A. K., Hasan R. Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. – Oxford: Oxford University Press, 1985.
13. Искандарова Ш. М. Матн ва дискурс лингвистикаси. – Тошкент: Mumtoz soʻz, 2018.